

УДК 159:343.712.1

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА РОЗБОЮ

Казміренко В.О., к. ю. н.,
старший науковий співробітник відділу
організації науково-дослідної роботи
Національна академія внутрішніх справ

У статті надається психолого-юридичний аналіз суб'єкта розбою. Розкрито, що характер і ступінь суспільної небезпеки особи, які існували під час вчинення злочину, знаходять в останньому більш або менш адекватне відображення, але вони не мають безпосереднього відношення до призначення покарання і враховуються лише при визначенні такого компоненту суспільної небезпеки злочину, як суб'єктивна спрямованість злочинних дій. Зазначено, що суб'єкт розбою характеризується не лише певним віком. Обов'язковою ознакою, яку повинна мати особа, що притягується до кримінальної відповідальності, є осудність. Надано перелік ситуацій, які за відсутності психіатричного критерію неосудності впливають на поведінку особистості. Зазначено ряд недоліків у вивченні особистості обвинуваченого, виявлених при аналізі матеріалів кримінальних справ.

Ключові слова: суб'єкт розбою, суспільна небезпека, розбій, осудність, неосудність.

В статье приводится психолого-юридический анализ субъекта разбоя. Раскрыто, что характер и степень общественной опасности лица, которые существовали во время совершения преступления, находят в последнем более или менее адекватное отражение, но они не имеют непосредственного отношения к назначению наказания и учитываются только при определении такого компонента общественной опасности преступления, как субъективная направленность преступных действий. Отмечено, что субъект разбоя характеризуется не только определенным возрастом. Обязательным признаком, который должна иметь личность, привлекаемая к уголовной ответственности, является вменяемость. Дан перечень ситуаций, которые при отсутствии психиатрического критерия невменяемости влияют на поведение личности. Отмечен ряд недостатков в изучении личности обвиняемого, которые были выявлены при анализе материалов уголовных дел.

Ключевые слова: субъект разбоя, общественная опасность, разбой, вменяемость, невменяемость.

Kazmirenko V.A. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SUBJECTS ROBBERY

The article provides psychological and legal analysis of the subject of robbery. It disclosed that nature and degree of public danger person that existed at time crime was committed, is in last more or less adequate reflection, but they are not directly related to sentence and count only determination of such a component of social danger of crime, as a subjective orientation of criminal Action. It is noted that subject of robbery is characterized not only by a certain age. Mandatory attribute that should have personality, is subject to criminal liability is a responsibility. Given a list of situations which in absence of psychiatric criteria of insanity affect behavior of the individual. It noted a number of deficiencies in study of personality of accused, who were identified in analysis of materials of criminal cases.

Key words: subject of robbery, public danger, robbery, sanity, insanity.

Постановка проблеми. В громадянському суспільстві особа, яка вчинила злочин, вступає в протиріччя з політико-правовою та соціально-психологічною структурою суспільства. Оскільки злочин – це людський вчинок, то найбільш закономірним і найбільш важливим є його психологічний аналіз – вивчення злочину як прояву властивостей особи, розкриття мотивів і мети поведінки злочинця. Обрання конкретного способу вчинення злочину детерміновано суто індивідуально-психологічними особливостями (схильностями) суб'єкта, тому закономірним є саме психологічний аналіз діяння. Тим паче, що навіть при порівнянні крадіжки з вимаганням, грабежем та розбоем, останні містять складову психологічного чи фізичного насильства, як способу реалізації корисливої мети.

Ступінь розробленості проблеми. Суспільна небезпека кожного злочину в кримінальному праві визначається, перш за все, важливістю об'єкта злочину, тобто тих суспільних відносин, на які спрямоване злочинне посягання суб'єкта. Однак, поряд із об'єктом злочинного посягання ступінь суспільної небезпеки конкретного злочину визначається також способом дій, ознаками, що характеризують суб'єктивну сторону вчиненого злочину, властивостями суб'єкта злочину [1]. С.А. Велієв [2, с. 158] зазначав, що суспільна небезпека особи – це певний соціально-психологічний стан, а не правове положення винного, що є передумовою, а не наслідком вчиненого злочину. Саме такий погляд панує в кримінально-правовій науці.

Вважається, що характер і ступінь суспільної небезпеки особи, які існували під

час вчинення злочину, знаходять в останньому більш або менш адекватне відображення, але вони не мають безпосереднього відношення до призначення покарання і враховуються лише при визначенні такого компоненту суспільної небезпеки злочину, як суб'єктивна спрямованість злочинних дій. Причому при призначенні покарання суд цікавить тільки та суспільна небезпека, що існує до моменту винесення вироку.

Суб'єктом злочину у кримінальному праві визнається фізична особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу України може наставати кримінальна відповідальність. Суб'єктом злочину може бути не будь-яка людина, а лише така, що має такі характерні ознаки: 1) фізична особа; 2) осудність такої особи; 3) досягнення такою особою віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Мета статті – розкрити характер і ступінь суспільної небезпеки особи, які існували під час вчинення нею злочину, спрямованість злочинних дій. Довести, що обов'язковою ознакою, яку повинна мати особа, що притягується до кримінальної відповідальності, визначення її осудності.

Виклад основного матеріалу. Щоб нести кримінальну відповідальність за вчинені суспільно небезпечні діяння, особа повинна досягти достатнього рівня особистісного розвитку, набути життєвого досвіду, що дає можливість правильно оцінювати свою поведінку, усвідомлювати її суспільну значущість і правові наслідки. Відповідно до ч. 2 ст. 22 КК України фізичні особи підлягають кримінальній відповідальності з 14 років за злочини, перелік яких є вичерпним. Цей перелік включає злочини, передбачені в 37 статтях, всі ці злочини є умисними, причому приблизно половина з них належить до особливо тяжких, решта – до тяжких і середньої тяжкості.

Ступінь суспільної небезпеки розбою (тобто кількісна характеристика) визначається, по-перше, тяжкістю шкоди, яку він може заподіяти, і по-друге, ймовірністю її заподіяння [3, с. 67]. Розбій, залежно від відповідної частини ст. 187 КК, належить до тяжких або особливо тяжких злочинів.

З позицій законодавця та вікової психології такий підхід є цілком правильним і науковим [4]: суспільна небезпечність розбою є значною, тому вона цілком очевидна і зрозуміла будь-якому неповнолітньому, тобто підліток з 14 років повинен і може усвідомлювати суспільну небезпеку, що міститься в його діях. Встановлюючи занижений вік кримінальної відповідальності особи, яка вчинила розбій, законодавець базувався на тому, що злочинна сутність

цих дій цілком доступна розумінню підлітками, які вже доволі добре розбираються в поняттях дозволеного і забороненого. Кожний підліток із нормальним розумовим розвитком добре усвідомлює, що привласнення чужого майна, а тим паче з застосуванням насильства – це злочин.

Суб'єкт розбою, за загальним правилом, характеризується не лише певним віком. Обов'язковою ознакою, яку повинна мати особа, що притягується до кримінальної відповідальності, є осудність. Осудність – одна з загальних ознак суб'єкта злочину і юридична передумова вини та кримінальної відповідальності. Осудна людина в момент вчинення злочину здатна усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, оскільки наділена свідомістю та волею [3, с. 117].

В ч. 2 ст. 19 КК України вказується, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно-небезпечного діяння перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства чи іншого хворобливого стану психіки. Неосудність характеризується двома критеріями: медичним (біологічним) і юридичним (психологічним). Медичний критерій неосудності передбачає наявність у особи вищеперерахованих розладів психіки; юридичний (психологічний) критерій охоплює дві ознаки: інтелектуальну – нездатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність), коли вона не розуміє фактичний бік своєї поведінки або не може усвідомлювати її суспільну небезпечність, та волюву – нездатність керувати своїми діями.

Наявність лише одного медичного критерію не дає достатніх підстав для визнання особи неосудною. Обидва критерії слід розглядати в сукупності, оскільки саме по собі психічне захворювання про неосудність особи не свідчить. У значній кількості випадків, на різних стадіях захворювання (загострення чи ремісії) така особа може усвідомлювати свої дії і керувати ними [5]. Лише наявність двох вищезгаданих критеріїв, що органічно поєднуються, дає можливість зробити обґрунтований висновок.

На жаль, законодавець не надає змістового трактування осудності, виводячи його з психіатричного критерію неосудності, тобто норма визначається як відсутність патології, що не є коректним. У законі повинні бути виділені ознаки, що визначають здатність до керованої поведінки в кримінально-релевантних ситуаціях [6, с. 23-24]. Можна визначити ситуації, коли за відсутності психіатричного критерію неосудності

на поведінку вирішальним чином впливають:

- значне відставання в розвитку, що є наслідком педагогічної та соціальної за-недбаності;
- нездатність до усвідомленої вольової поведінки через невідповідність індивідуально-психологічних характеристик вимогам, що пред'являють екстремальні ситуації;
- відсутність вибірковості поведінки через інтенсивний примус;
- втрата здатності до вибірковості поведінки через функціональний стан організму (нервово-психічне виснаження).

Особливим різновидом осудності є обмежена осудність (ст. 20 КК України). Як зазначає С.С. Яценко, особа, визнана судом обмежено осудною, підлягає кримінальній відповідальності, але ця обставина повинна враховуватися при призначенні покарання, зокрема, бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру [3, с. 32-33].

Зазначимо, що при кримінально-правовій оцінці поведінки такої особи слід враховувати, що її сприйняття та оцінка ситуації не завжди вкладається у координати «адекватно – неадекватно» (правильно – неправильно). Вони деформуються через наявність межових психічних відхилень, спричиняючи викривлене тлумачення ситуації як такої, що виправдовує у суб'єктивному вимірі цінностей відхід від норм закону [7, 8]. У таких випадках мотивація на вчинення злочину виникає не внаслідок відхилення психіки самих по собі, а внаслідок тих особливостей особи, що формуються під їхнім впливом. Останні зумовлюють хибність сприйняття навколишньої дійсності, оціночних критеріїв власної поведінки та поведінки оточуючих і, найважливіше, – мотиваційної сфери в цілому.

Обмежено осудна людина вдається до таких форм поведінки, що суб'єктивно визначаються нею як адекватні, проте об'єктивно такими не є, і тому призводять до суспільно небезпечних наслідків. Зазначене не може трактуватися як обставина, що пом'якшує покарання, як стверджують деякі автори [9, с. 164; 10 та ін.], але зумовлює обов'язковість проведення примусових заходів медичного, педагогічного (виховного), психопрофілактичного і психокоригуючого характеру.

Як свідчать результати проведеного нами вивчення кримінальних справ, переважна більшість розбійників – психічно цілком повноцінні особи: інформація про наявність психічних аномалій мала місце лише відносно 9,2% підсудних, причому в усіх випадках йшлося про межові стани

психіки (психічний і поведінковий розлад внаслідок вживання алкоголю у особи з акцентуацією за епілептоїдним типом на фоні органічної недостатності головного мозку; емоціонально-нестійкі розлади особистості; дисоціальний розлад особистості; емоціонально-лабільні розлади; легка розумова відсталість (дебільність); психічні і поведінкові розлади внаслідок вживання опіатів; психопатія збудливої форми, в стані нестійкої компенсації). Діагнози «великої психіатрії» щодо цієї категорії осіб відсутні. Опитані нами працівники міліції вважають, що серед осіб, які вчинили розбої, кількість осіб із психічними аномаліями не більша, ніж серед інших злочинців (42%), що це – одиничні випадки (32,0%) або ж, що цей факт на вчинення розбою не впливає (6,0%). Тому не дивує факт, що судово-психологічна експертиза в цих випадках майже не призначається (9,2%), а згадування про обмежену осудність – в обвинувальних вироках відсутнє.

Між тим, зазначені та інші межові психічні вади (зокрема, інтелектуальної сфери особистості) сприяють виникненню та розвитку таких рис характеру, як: дратівливість, агресивність, жорстокість, як найпростіші форми реагування на будь-яку перешкоду на шляху до бажаної мети. У той же час, вади розумової сфери сприяють емоційному забарвленню станів, що призводить до афективного звуження (і без того досить обмеженої) свідомості, внаслідок чого знижується вольовий контроль за поведінкою, підвищується навіюваність тощо. Все це заважає нормальній соціалізації особистості, не дозволяє їй займатися певними видами позитивної діяльності або взагалі брати участь у суспільно-корисній праці, що, в свою чергу, збільшує ймовірність ведення антисуспільного способу життя та вчинення протиправних дій. Вчинення зовні безмотивних і екстремальних за своєю жорстокістю злочинів, як це часто буває при розбійних нападах, можливо, й свідчить про обмежену осудність особи. На жаль, належної уваги до цієї проблеми слідчо-судова практика в теперішній час не проявляє. Опосередковано про це свідчить і той факт, що серед обставин, які обтяжують покарання, вчинення злочину з особливою жорстокістю зафіксоване в 7,5% випадків, хоча, насправді, їх набагато більше.

Визнання особи обмежено осудною тягне за собою не менш тривале за терміном, але якісно зовсім інше покарання. Воно передбачає відповідне лікування та вживання заходів захисту суспільної безпеки щодо осіб, у яких ступінь психічного опору злочинним мотивам зменшується внаслідок особливого стану психічного здоров'я, ниж-

чого за звичайну норму. В сучасному науково-практичному розумінні це може бути трактоване, насамперед, як необхідність створення спеціалізованих пенітенціарних закладів (або виділення в УВП спеціальних підрозділів), де особи, визнані обмежено осудними, утримувалися б окремо від інших категорій злочинців для попередження подальшої криміналізації, до якої вони схильні. У таких спеціалізованих закладах повинні бути створені необхідні умови не лише для медикаментозного впливу, але й для організації комплексу спеціалізованих заходів ресоціалізації і, перш за все, – цільове використання психотерапевтичних методів (групових та індивідуальних). Лише після завершення психокорекції таких осіб можна переводити до звичайних установ виконання покарання або ж звільняти, якщо термін позбавлення волі вичерпався.

Вивчення матеріалів кримінальних справ засвідчує наявність таких недоліків у вивченні особистості обвинуваченого:

- не встановлюються психологічні властивості, що відіграють суттєву роль у вчиненні злочину;
- вивчення особистості обмежується заповненням анкетних даних та характеристикою з місця роботи/проживання, як правило – суто формальною;
- обвинувальні висновки не містять даних про особу, в тому числі й тих, що свідчили б на користь пом'якшення/обтяження покарання (ці обставини також перераховуються формально);
- в різних документах фігурують різні дані про особу, що ніяким чином не пояснюється;
- не визначається мотивуюча складова особистості (агресивність, імпульсивність тощо).

Ми не вважаємо, що наявність психологічних компонентів у кримінальній нормі означає необхідність обов'язкового проведення судово-психологічної експертизи. Між тим, дотримання принципу індивідуалізації покарання в значній кількості випадків цього вимагає. Якщо конкретизувати цю тезу, то СПЕ при розборах може бути проведена для експертного встановлення:

- властивостей особистості, що є законними чи випадковими при прийнятті рішення про вчинення злочину;
- властивостей особистості, важливих для визначення здатності керувати поведінкою в конкретних випадках;
- властивостей особистості, значущих для прогнозування рецидиву вчинення злочину та визначення програми корекційного впливу;
- психологічної структури злочинної групи, групової ієрархії, специфіки внутріш-

ньогрупових відносин, статусно-рольових особливостей та їх впливу на вчинення злочину конкретним учасником групи;

– психологічних причин зміни свідчень (після завершення первісного стресового стану особа створює модель злочину, більш сприятливу для себе). За даними анкетування слідчих прокуратури, 97,1% мали справу зі зміною свідчень обвинувачених, 67,5% – потерпілих, 67,6% – свідків. Найбільш часто це пояснюється тиском зі сторони слідства.

В останньому випадку запитання про правомірність чи неправомірність психологічного впливу вирішується на основі експертної оцінки відеозаписів; при явці з повинною, начебто наданій під тиском слідчого, може бути проведена психолого-авторознавча експертиза [11].

З урахуванням специфіки розбою надзвичайно важливою є характеристика його суб'єктивної сторони, тобто тих психічних процесів, що відбуваються в свідомості суб'єкта, характеризують його волю і проявляються в самому злочинному діянні та ставленні особи до діяння, що нею вчинене [12, с. 46]. Причому для встановлення суб'єктивної сторони злочину дані про особу, що вчинила розбійні напади, можуть використовуватися лише за наявності таких умов:

- 1) якщо доведено, що інкриміноване діяння вчинила саме ця особа;
- 2) якщо вони знаходяться в зв'язку з елементами й ознаками психічного ставлення особи до вчиненого діяння;
- 3) якщо вони виявлені і закріплені в установленому законом порядку;
- 4) тільки у сукупності з даними про діяння і ситуацію [13, с. 59].

Висновки. Отже, можна стверджувати, що дотепер можливості спеціальних психологічних знань слідчо-судовою практикою використовуються недостатньо.

На жаль, законодавець не надає змістового трактування осудності, виводячи його з психіатричного критерію неосудності, тобто норма визначається як відсутність патології, що не є коректним. У законі повинні бути виділені ознаки, що визначають здатність до керованої поведінки в кримінально-релевантних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кригер Г.А. Ответственность за хищение государственного и общественного имущества по советскому уголовному праву / Кригер Г.А. – М. : изд-во Московского ун-та, 1957. – 208 с.
2. Велиев С.А. Личность виновного и ее исследование при назначении наказания / С.А. Велиев // Известия вузов. Правоведение. – 2002. – № 4. – С. 158-162.

3. Кузнецова Н.Ф. Преступление и преступность / Н.Ф. Кузнецова – М. : изд-во МГУ. – 1969. – 232 с.
4. Дымов Г.А. Взаимодействие уголовного розыска и подразделений по профилактике преступлений несовершеннолетних органов внутренних дел в раскрытии грабежей и разбоев, совершаемых несовершеннолетними / Г.А. Дымов // Российский следователь. – 2005. – № 6. – С. 47-51.
5. Антонян Ю.М. Криминальная патопсихология / Ю.М. Антонян, В.В. Гульдан. – М. : Наука, 1991. – 248 с.
6. Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности / О.Д. Ситковская – М. : Норма. – 1998. – 285 с.
7. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Братусь. – М. : Мысль, 1988. – 301 с.
8. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко. – М. : Медицина, 1977. – 112 с.
9. Энциклопедия юридической психологии / [И.И. Аминов, В.В. Вахина, М.Г. Дебольский и др.]; под общ. ред А.М. Столяренко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 607 с.
10. Рыбаков А.А. Личность преступника и жертвы корыстных посягательств (опыт криминологического и социологического исследования) / А.А. Рыбаков – Петрозаводск: изд-во Петрозав. ун-та, 2000. – 88 с.
11. Холопова Е.Н. Судебно-психологическая экспертиза: теоретические, правовые и организационные основы. Монография / Е.Н. Холопова – Калининград : КПИ ФСБ РФ, 2005. – 340 с.
12. Бажанов М.И. Уголовное право Украины : общая часть / М.И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – 167 с.
13. Михеев Р.И. Значение данных о личности для установления субъективной стороны преступления / Р.И. Михеев // Вопросы борьбы с правонарушениями. Межвуз. тематический сборник. – Вып. 3. – Иркутск. – 1972. – С. 49-59.